

В. П. Цибесков

НАУКОВО-АТЕЇСТИЧНА ПРОПАГАНДА ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ

XXI з'їзд КПРС відмітив, що радянський народ під керівництвом партії досяг таких вершин в галузі економічного та суспільно-політичного життя, що це дало можливість нашій країні вступити тепер в новий, важливіший період свого розвитку, період розгорнутого будівництва комунізму.

Будівництво комунізму вимагає дальшого підвищення свідомості радянських людей, їх суспільної активності. «Щоб прийти до комунізму, найбільш справедливого й досконального суспільства, коли повністю розкриються всі кращі моральні риси вільної людини, нам потрібно вже тепер виховувати людину майбутнього»¹.

В нашій країні, де ліквідовані класові і підірвані соціальні корні, що породжують буржуазну ідеологію, наукова, марксистсько-ленінська ідеологія стала неподільно пануючою.

Однак це не означає, що ми повністю покінчили з проявом буржуазної ідеології. Як відомо, свідомість людей відстає в своєму розвитку від суспільного буття, від розвитку умов матеріального життя суспільства. Соціалізм уже міцно ввійшов в життя та побут радянських людей, його ідеї стали рушійною силою нашого суспільства. Але в свідомості деякої частини радянських людей мають ще місце пережитки старих поглядів та уявлень, в тому числі і релігійних.

Релігія ворожа інтересам трудящих мас, вона є самою консервативною формою суспільної свідомості і заважає активній боротьбі народних мас за перетворення суспільства. Сьогодні, коли соціалізм отримав в нашій країні повну і остаточну перемогу, коли побудова комунізму стала питанням повсякденної практики, боротьба з релігією — це боротьба за виховання нової людини, громадянина комуністичного суспільства.

Релігійні пережитки, як і інші залишки буржуазної ідеології, не відмирають самі по собі, вони надзвичайно живучі і проти них потрібно вести рішучу повсякденну та вмілу боротьбу. В боротьбі з релігійною ідеологією наша партія на передній план висуває, як один з важливіших засобів викорчування релігійних пережитків, розповсюдження наукових знань про розвиток природи та суспільства, матеріалістичне пояснення реальних причин виникнення релігії, її коренів, її історії. Серед установ, що покликані вести антирелігійну пропаганду та займатися комуністичним вихованням громадян нашої країни, немаловажна роль належить музеям, тим більш, що сама музейна робота дає можливість глибоко та на-

¹ М. С. Хрущов, Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки. Доповідь на позачерговому XXI з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу 27 січня 1959 року. Держполітвидав УРСР, стор. 56—57.

уково і при тому конкретно та наочно розгорнути цілу низку важливих тем науково-атеїстичної пропаганди².

Експозиція Одеського археологічного музею обладає великими та різноманітними можливостями для пропаганди наукового атеїзму. Колектив наукових працівників музею використовує різні форми і методи науково-освітньої роботи, щоб якнайкраще реалізувати ці багаті можливості. Однією із основних форм такої роботи є пропаганда ідей матеріалістичного світогляду та атеїзму безпосередньо в експозиції музею.

Уже перші пам'ятки відділу «Північне Причорномор'я в епоху первісно-общинного ладу» розповідають про походження людини в світлі сучасної матеріалістичної науки. Муляжи стегнової кістки та черепної кришки пітекантропа, портретне зображення сіантропа, муляж щелепи гейдельбергської людини дають певне уявлення про тваринне походження людини. Тут же виставлені копії знарядь праці цих істот, які дозволяють зробити висновок, що як гейдельбергська людина, так і сіантроп і пітекантроп найстародавніші представники людства. В стоянках цих стародавніх людей не виявлено нічого, що говорило б про існування у них релігії. Цим самим глядач підготовляється до надзвичайно важливого атеїстичного висновку, що релігія всупереч твердженням її прихильників існувала не завжди; довгий період в історії людського суспільства був періодом безрелігійним. Звідси витікає й інший не менш важливий висновок, що релігія явище історичне, минуле; вона мала свій початок і отже неминуче буде мати кінець.

І тільки познайомившись з експонатами (картина та муляж черепа), які розповідають про неандертальську людину, що являла собою більш високу ступінь в розвитку первісних людей, можна говорити про появу в цей період зачатків найпростіших релігійних уявлень — марновірного ставлення до померлих³.

Доказом зародження релігійних уявлень в епоху мустьє є звичай поховання мертвих, що існував у неандертальців. Вугілля й кістки тварин, що знаходять по сусідству з похованням — рештки жертв, які приносились покійнику. В експозиції надається фотографія з зображенням поховання неандертальського хлопчика, відкритого радянським археологом О. П. Окладниковим в печері Тешик-Таш. Біля неглибокої ями, в якій знаходився кістяк хлопчика, розставлені роги гірського козла; на гірських козлів полювали мешканці печери.

Зачатки релігійних уявлень складаються в особливі форми релігії в епоху існування кроманьйонця. Фотографія реконструкції цієї людини та муляж черепа, що знаходяться в експозиції, підтверджують, що, в порівнянні з древніми людьми, це був більш розвинений тип людини; по своїй фізичній будові він майже нічим не відрізнявся від сучасних людей. Його кам'яні та кістяні знаряддя, які демонструються поряд, говорять про дальніший розвиток техніки.

В епоху існування кроманьйонця виникає і нова, більш висока форма суспільної організації — родова община, що прийшла на зміну первісній орді; періоду, який був названий Ф. Енгельсом «дитинством людського роду», закінчився.

Всі ці зрушення в галузі виробничих сил та організацій людського

² Л. О. Ануфрієв. Вище рівень науково-атеїстичної пропаганди, Матеріали з археології Північного Причорномор'я, вип. 2, 1959, стор. 8.

³ В питанні про релігійність неандертальців серед радянських вчених продовжується дискусія. П. П. Єфіменко, Б. Ф. Поршнев вбачають в так званих неандертальських похованнях явище, яке не має до релігії ніякого відношення. З другого боку О. П. Окладников, П. Й. Борисковський та ін. вважають, що неандертальські поховання є доказом релігійності неандертальців.

супільства привели до того, що уже в епоху пізнього палеоліту людське мислення досягло такого рівня, що людина стала мислити абстрактними поняттями.

Це був значний крок вперед в розвитку людини та людського супільства. Проте первісна людина внаслідок обмеженості своїх знань продовжувала залишатись в залежному становищі від стихійних сил природи, які вона не розуміла, а тому обожнювала і вірила в їх надприродне начало.

«...Всяка релігія, — вказував Енгельс, — є не чим іншим, як фантастичним відображенням у головах людей тих зовнішніх сил, які панують над ними в їх повсякденному житті, — відображенням, в яким земні сили приймають форму неземних»⁴.

Основними формами первісної релігії, як відомо, були: магія, тотемізм і анімізм.

В основі магії лежала віра первісних людей в те, що з допомогою заклинань та різних інших чаклунських дій людина могла вплинути на хід явищ та подій в тому світі, який її оточував, і домогтися бажаного їх кінця.

Так фантазія первісної людини вела до виникнення перекручених уявлень, до впевненості в тому, що відповідні магичні дії, що зображують полювання, забезпечать їй успіх в полюванні. Люди починають вшановувати промислового звіра та поклонятись йому. Подібні уявлення існували у всіх найменш розвинених народів ще порівняно недавно, у австралійців, жителів Огняної Землі, бушменів та ін. Рисунок в експозиції зображує групу австралійців-мисливців, які виконують магичний обряд полювання: вони накреслили в центрі кола зображення кенгуру і поражають його списами, розраховуючи, що цим самим буде забезпечений успіх полювання.

В розвиненій формі культ промислового звіра існував уже в епоху пізнього палеоліта. До цього часу відносяться найстародавніші твори магичного живопису. На стінах та стелях печер первісні люди з дивною майстерністю і точністю зображували зубрів, оленів, мамонтів. Створені в самих таємничих місцях зображення промислових звірів напевно мали зиробничо-магічне значення. Первісні люди намагалися «заворожити» тварин, щоб ті дали себе вбити. Недарма часто зустрічають зображення поранилих звірів з дротиками та списами, що торчать в боці. Про це свідчать розташовані в експозиції зображення бізона з печери Альтаміри та мамонта з печери Кам'яна могила.

В культурі промислового звіра спочатку особливо велику роль відігравала жінка. Первісні люди в епоху материнського роду вважали жінок особами, що мали чаклунську силу, а тому уже художники пізнього палеоліту виготовляли статуетки жінок-родоначальниць. В експозиції, що освітлює епоху верхнього палеоліту, виставлені фото фігурок жінок з Мальти та Костьонків. Такі фігурки служили своєрідними амулетами для продовження роду.

Спочатку люди вшановували різних (звичайно головних) тварин, на яких полювали, але в міру розвитку родового ладу культ промислового звіра звужувався: кожний родовий колектив шанував тільки певну тварину чи рослину, вважаючи її предком свого роду. Так виникла нова форма первісної релігії — тотемізм. Тотемістичні уявлення були перекрученим відображенням в свідомості людей родових зв'язків і могли скластись тільки в умовах порівняно розвиненої родової організації, в розвиненій материнській родовій общині; зрозуміло, що тотем спочатку уявляли

⁴ Ф. Енгельс, Анти-Дюринг, К., Держвидав, 1953, стор. 269.

собі, як істоту жіночої статі, як предка даного роду. Разом з тим тотемізм мав свої магичні обряди, що були зв'язані з господарськими інтересами роду. Але в дальшому господарська підоснова тотемізму все більш слабшала, і на перше місце висували культ предка, який міг бути не тільки птицею, звірем, але і міфічною істотою. Це привело до заборони вбивати тотема, яка знімалась тільки під час особливих свят. Обряд святкового поїдання тотема перетворювався в ритуал богоїдства, що був властивий багатьом культурам, в тому числі і християнству.

В ОДАМ, в кабінеті стародавнього Єгипту та залах, де зберігаються матеріали із стародавніх грецьких міст-колоній, що були розташовані на території Північного Причорномор'я, є значна кількість пам'яток, які доказують, що древньоєгипетській релігії і релігії стародавньої Греції довго були властиві архаїчні риси, що склалися ще в первісному суспільстві. Особливо було багато пережитків тотемізма, який прийняв в Єгипті форму розвинутого культу священних тварин. Одним домашнім та диким тваринам поклонялись в усьому Єгипті, іншим — тільки в деяких номах. Центром культу бика, дерев'яні та бронзові фігурки якого знаходяться в експозиції кабінету, було м. Мемфіс; тут в храмі бога Пта тримали священного бика Апіса — чорного з білим п'ятном на лобі.

Надзвичайно був поширений культ кішки, бронзова фігурка якої виставлена також в експозиції кабінету. Поряд експонуються мумії крокодила, птиці ібіса, змії. Вони дають наглядне уявлення про інших «священних» тварин, яких, як відомо, в стародавньому Єгипті бальзамували і зберігали в культових приміщеннях. Аналогічні архаїчні риси довго зберігалися, як уже вказувалось, і в древньогрецькій релігії. Зображення на одній з чернолакових посудин богині Афіни разом з птицею та змієм є доказом пережитків тотемізму в грецькій релігії. Птиця та змія довго були головними атрибутами цієї богині, а в гомеровському епосі, який весь час називає її «совоокою» (тобто схожу на сову), є оповідання про перетворення цієї богині в яструба, орла, ластівку. Ще в V ст. до н. е. Афіну вшановували у вигляді змії, що ніби жила в одному з афінських храмів і якій приносили жертву.

Архаїчні уявлення відбилися і на образі самого Зевса, то він бик, то орел-грим; тотемічне минуле видно і в образах інших олімпійських богів: дружини Зевса — Гери, Гермеса (зображення яких можна побачити на виставленій в експозиції чернолаковій вазі). Гермес приймав образ козла, потім Аполлона-Піфія, що спочатку сам був змієм, а потім перетворився в убивцю змія Піфона.

Недивлячись на слабкість і невиразність фантазії первісних людей про надприродне, з часом магія і тотемізм поступово привели їх до віри в особливе буття фантастичних уявлень, створених людською свідомістю. З'явилась віра в духів.

Первісна людина не бачила корінної різниці між собою і оточуючою природою. Вважаючи себе потомком тотема — звіра чи рослини, вона вважала, що душа є не тільки у людей, але і у тварин, птиці, дерев і ін. Анімістичні вірування породжували складні обряди, що були зв'язані з культом мертвих.

Спочатку мислення стародавніх людей не проводило чіткого розмежування між життям та смертю. Тільки пізніше народився невиразний, але все ж таки страх перед мерцем, перед його душею. З цього часу і з'являються різні обряди поховання, при допомозі яких первісна людина хотіла захистити родовий колектив від покійника, від злих намірів його душі. З цієї метою первісні люди навколо поховань викладали коло з кам'яних глиб, так званий кромлех. Кромлех повинен був ізолювати покійника і його душу від навколишнього світу.

З вірою в душу був зв'язаний і заупокійний культ стародавніх єгиптян. Він базувався на уявленні про те, що коли ховали покійника, то його душа відокремлювалась. Вважали, що у людини є декілька душ і що одна душа піднімається до сонця, а друга поселяється в гробниці. Для того, щоб душі в дальшому об'єдналися, потрібно було магiчними засобами зберегти тіло покійника від розкладу. Це і привело стародавніх єгиптян до бальзамування померлих. Добрим ілюстративним матеріалом в цьому відношенні є мумії, що зберігаються в кабінеті пам'яток Стародавнього Єгипту. Тут же знаходяться і так звані канопи — ритуальні посудини, в яких зберігалися внутрощі бальзамованих померлих.

В стародавньому Єгипті вірили, що копії навіть неживих предметів здібні були носити в собі живі сили і перетворюватись в реальні предмети. В експозиції кабінету виставлено зображення так званої душі «ба» з червоної яшми, яку клали стародавні єгиптяни в сповитки мумії, щоб забезпечити повернення душі в тіло. Це обожнювання неживих предметів було не чим іншим, як пережитком первісного анімізму в єгипетській релігії.

Дальший розвиток продуктивних сил суспільства, розвиток землеробства та скотарства, поява гончарного виробництва і ткацтва дозволили людям перейти до осілого способу життя. Ускладнення трудової діяльності, накоплення виробничого досвіду, все більший розподіл праці, розвиток мислення — все це по своєму відбилось на первісній релігії. Поряд із старими віруваннями та обрядами виникають нові релігійні уявлення.

Одним з найбільш поширених культів, що склалися в цей час, було поклоніння антропоморфним предкам. Раніше культ покійника зводився до того, щоб полегшити його душі вийти на волю, щоб швидше спровадити її від живих; тепер же культ предків, який був уже оснований на зв'язках між живими і мертвими родичами, став зводитись до умилювання, шанування і поклоніння. Ховаючи мерця, родичі постачали його всім необхідним в останній путь: одягом, посудом, харчами. Багатим ілюстративним матеріалом в цьому відношенні є похоронний інвентар з широковідомого усатівського могильника, що містить в собі різноманітний посуд, мідні височні кільця (деякі посріблені), буси із відшліфованих зубів вовка, агатові і янтарні буси та ін.

Так поступово, в міру того, як полкування стало займати все менше місця в господарській діяльності людей, людина-предок все рiшуче витiсняла на задній план предка-звіра, тотема. В міру розвитку культу предків створювались різні легенди про загробне життя, куди після важкого шляху немовби попадає померлий. Первісні уявлення про загробне життя були різні. Інколи той світ уявлявся як місце достатку, інколи уявлення про загробний світ були не такі перспективні. Однак первісна фантазія ніколи не зв'язувала з уявленням про загробне життя ідею справедливої відплати за провину чи за заслуги, що були при житті на землі. Це і природно: первісне суспільство не знало соціального гніту, соціальної несправедливості.

Поряд з культом предків виникає і культ землі. Спершу землеробством, як відомо, займалась переважно жінка, а тому земля в первісній міфології звичайно була жіночим божеством, матір'ю-землею, плодоносним жіночим началом. Саме тому чаклунські обряди, від яких немовби залежав урожай, приймали значення оплодотворення землі. Характерними символами матриархального землеробського культу були жіночі статуетки, виготовлені з глини, до якої примішували зерно. Значна кількість жіночих фігурок в експозиції первісного відділу дає можливість яскраво ілюструвати це твердження.

З патріархальним землеробським культом тісно пов'язаний культ

вмираючого та воскресаючого зерна, що надзвичайно був поширений в країнах стародавнього Сходу і в дальнішому відбився на міфі про Христа. Дерев'яні та бронзові статуетки древньо-египетського бога Осіріса, що експонуються поряд з іншими египетськими пам'ятками в кабінеті музею, допомагають згадати легенду про цього бога, який символізував спочатку вмираюче, поховане і знов воскресаюче до життя зерно, бога вмираючої і воскресаючої природи, а потім бога підземного царства. В стародавніх греків найчіткіші уявлення про богиню-матір зерна можна знайти в міфах про Деметру. Деметра, глиняна фігурка якої експонується в залі, матеріали якого розповідають про столицю Боспорської держави Пантікалей, була перш за все покровителька урожаю, божество хлібного поля.

Вмираючим і воскресаючим божеством, що уособлює в'янучу та розквітаючу природу, в стародавній Греції вважалась дочка Деметри — Кора. Глиняна протома Кори, що експонується в музеї, є яскравою ілюстрацією до міфу, в якому розповідається про викрадення Кори богом підземного царства Плутоном і про повернення її знову до матері. Тут, як і в міфах інших богів вмираючої і воскресаючої природи, викрадення Кори і перебування її в підземному царстві Плутона пов'язувалось з в'яненням природи, а повернення до матері — з її розквітом.

В міру дальшого розвитку виробничих сил суспільства поступово створювались об'єктивні передумови для розкладу первісно-общинного ладу і появи класів.

Уже з появою зародків економічної та соціальної нерівності змінюються уявлення про посмертну долю. Починають вірити, що душі різних людей чекає різна доля залежно від того, хто був покійник під час земного існування. В той же час зароджується страх перед загробним світом. Релігія сприяла в цей час освяченню влади вождя, від якого немовби залежав добробут племені.

Уявлення про магічний зв'язок вождя і племені в значній мірі сприяло формуванню культу особи. Душа померлого вождя вимагала поклоніння, яке нерідко приймало криваві форми. В музеї експонується макет кургану, розкопаного на території Червоної Слобідки, в околицях Одеси. На макеті видно складну будову кургану, який викладено з великих плит. В центральному крузі — поховання вождя та його дружини, а на деякій відстані шість поховань залежних від вождя людей. Всі вони, як свідчать дослідження кістяків, умертвлені насильно.

З остаточною розкладом первісно-общинного ладу і появою класів в суспільстві поряд з грізними силами природи, які продовжували обожнювати, «...виступають також і суспільні сили, — сили, які протистоять людині і так само чужі і спочатку так само непояснимі для неї, як і сили природи і подібно до останніх панують над нею з тією ж позірною природною необхідністю. Фантастичні образи, в яких спочатку відображалися тільки таємничі сили природи, набувають тепер також і суспільних атрибутів і стають представниками історичних сил»⁵.

Таким чином, якщо для релігії первісно-общинного ладу було характерно примітивне уособлення та обожнювання сил природи, то в класовому суспільстві релігійні уявлення стали головним чином відображенням існуючого соціально-політичного ладу.

В умовах рабовласницького ладу на передній план виступає класовий антагонізм, наявність суспільних сил, ворожих людині, що пригнічували її з ще більшою безпощадністю і невблаганністю, ніж зовнішня природа.

⁵ Ф. Енгельс, Анти-Дюрінг, Київ, Держполітвидав, 1953, стор. 269—270.

Пам'ятки перш за все кабінету стародавнього Єгипту є наглядним доказом того, як древньоєгипетська релігія, як і всі релігії класового суспільства, освячувала соціальну нерівність і владу експлуататорів. З перших же кроків єгипетська царська влада відчула потребу в релігійному посвяченні і вона отримувала його. Жерці вчили, що фараон — це бог, а богів зображували царями. Перші фараони називали себе синами Гора, а потім синами бога сонця — Ра. Заупокійний культ фараона перетворювали в заупокійний культ бога. З середини III ст. до н. е. фараони починають будувати собі піраміди. Піраміда фараона Хеопса, зображення якої можна спостерігати в експозиції, досягала 147-метрової висоти. Релігійні святкування в первісному суспільстві справлялись із своєрідною урочистістю і розтягувались інколи на декілька днів, але нічого подібного пишності релігії ранньокласового суспільства первісні племена не знали. В класовому суспільстві культ вражав рядового віруючого, показував йому його мізерність перед всемогутими богами, царями і жерцями.

В древньоєгипетському класовому суспільстві жерці, всіляко виправдуючи соціальний гніт та експлуатацію, вигадали особливе вчення про гріх та відплату на тому світі. Якщо раніш вважали, що посмертна доля людини залежала виключно від заупокійного культу, від магічних заклинань, то тепер виникає ідея етичного обґрунтування загробного блаженства.

З появою ідеї гріха та посмертної відплати зв'язані зміни міфа про Осіріса, який з бога вмираючого та воскресаючого зерна перетворюється в суддю загробного царства. На одному з боків саркофага дружини фараона Шешонка II — Нессі-ат ведзят-ах зображено Осіріса царем, на суд якого попадають померлі. Перед Осірісом, який сидить на троні, стоять терези, на яких зважують серце — душу померлого: праведник, серце якого було легше пера, безперешкодно вступив в загробне царство; грішника ж з'їдала страшна потвора, яку зображували напівлевицею, напівгіпопотамом з головою крокодила.

Таким чином, міф про Осіріса прийняв нову форму. Ідея загробної відплати за поведінку на землі давала народним масам ілюзії заспокоєння, надію на блаженство в священних полях Іалу.

В одній із шаф кабінету експонуються дерев'яні та фаянсові фігурки досить тонкої роботи. Це так звані «ушебті», чи заміновачі. Вони тримають в руках знаряддя для обробки землі, кирки і на плечах мішки для зерна. «Ушебті» повинні були замінити собою в загробному світі рабів та слуг і працювати на полях Іалу замість фараонів та знаті, яких релігія звільнила від праці не тільки на землі, але й на загробному царстві. Природно, що єгипетським біднякам не клали в труну «ушебті», не будували їм пишних гробниць. Землеробів і ремісників ховали в простих ямах і після поховання не здійснювали ніяких магічних обрядів. Так заупокійний культ закріплював соціальну нерівність і експлуатацію в рабовласницькому суспільстві. Перетворившись в надбудову класового суспільства, релігія, розвиваючись разом з суспільними відносинами, по черзі обслуговувала всі антагоністичні соціально-економічні формації, освячуючи і підтримуючи своїм авторитетом всі способи виробництва, які ґрунтовані на експлуатації людини людиною. Ставши засобом захисту та виправдання експлуатації, знаряддям підтримання влади гнобителів, релігія з розвитком суспільства досить вдало пристосовувалась служителями культу до різних суспільних базисів.

Яскравим прикладом цієї соціальної пристосованості релігії до інтересів пануючого класу може служити християнство. Про походження цієї релігії відвідувачі дізнаються, знайомлячись з вище згаданими деякими пам'ятками в експозиції кабінету стародавнього Єгипту та пам'ят-

ками античності, а про класову суть християнства — при знайомстві з експозицією відділу «Північне Причорномор'я в епоху ранніх слов'ян та Київської Русі».

Таке висвітлення питань історії релігії на основі марксистсько-ленінської методології дає можливість більш правильно зрозуміти її роль в суспільному розвитку. А це в свою чергу полегшує скласти собі цілком правильне уявлення про історичне минуле в цілому.

Значну науково-атеїстичну пропаганду музеї провадять і при допомозі організації пересувних виставок.

Колективом музею створені дві фото-виставки з атеїзму: «Наука і релігія» та «Наука про походження людини».

Виставка «Наука і релігія» складається з 40 фотографій. Перші фото висвітлюють питання будови Всесвіту, подають матеріали про досягнення радянської космогонії, про гіпотезу академіка Шмідта щодо походження Землі та інших планет, розкривають зміст наукових робіт академіка Тихова і Фесенкова. Тут же подані матеріали про будову сонячної системи, Землі, розкривається природа комет, метеоритів. Поряд з цими науково обгрунтованими матеріалами викривається релігійне біблійське уявлення про те, що земля має плоску форму й створена богом сім тисяч років тому. Далі мова йде про виникнення й розвиток життя на землі, викладено теорію академіка Опаріна з цього питання. Слідуючі фотографії розповідають про виникнення у первісної людини віри в духів, богів, душ. З них глядачі довідуються, що релігія виникла близько 100 тисяч років тому в результаті безсилля первісної людини перед силами природи. Певна кількість фото присвячена викриттю реакційної суті різних релігій. Особливо повно викривається діяльність католицизму і православної церкви.

Виставка «Наука про походження людини» складається з 20 фотографій і розповідає про походження людини і розвиток людського суспільства, починаючи з виділення людини з тваринного світу і кінчаючи розквітом економіки і культури всіх народів нашої соціалістичної Батьківщини.

Про те, який інтерес викликали виставки серед трудящих міста і села, говорить той факт, що виставку «Наука і релігія» в палаці культури моряків за місяць проглянуло біля 5 тисяч чоловік, виставку «Наука про походження людини» в колгоспі ім. Татарбунарського повстання за два місяці проглянуло більше шести тисяч колгоспників. В центральному парку культури та відпочинку ім. Т. Г. Шевченка м. Одеси з матеріалами виставок «Наука і релігія» та «Наука про походження людини» познайомилось понад 50 тисяч чоловік.

Наукові працівники первісного відділу створюють нову пересувну фотовиставку «Праця і релігія», яка розповість трудящим, чому релігія вважає працю карою божою і чому при соціалізмі праця — справа честі, доблесті і героїства.

Створюючи виставки, не слід обмежуватись одними тільки фотографіями, одним площинним матеріалом. Для більш яскравої, більш наглядної і переконливої пропаганди ідей атеїзму слід використовувати і натуральний (об'ємний) матеріал. Так було зроблено під час створення експозиції павільйону атеїзму, який було збудовано спільно з працівниками парку культури і відпочинку «Перемога».

Матеріали були розміщені в спеціально збудованому для цієї мети легкому приміщенні. справа від входу — виставка, в якій розповідається про будову Всесвіту. По інший бік від входу — друга велика виставка,

яка послідовно розкриває наукову теорію про походження життя. Поруч — виставка і об'ємні матеріали, які розповідають про походження людини. Тут можна було познайомитись з копіями знярядь праці древніх людей, кісток та черепів напів-мавп, напів-людей, що колись існували на землі. Можна було оглянути бюст неандертальської людини та макет печерного житла та ін. Тут же можна було познайомитись з літературою по тій чи іншій темі: книги К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, популярні брошури. Кольорова виставка радянських штучних супутників Землі та космічних ракет й плакати Московського планетарію доповнювали наглядну агітацію. Те, що потребувало б вивчення цілої груді книг і десятка прочитаних лекцій, можна було оглянути за дуже короткий час і наочно впевнитись в безглуздість біблійських сказань.

Виставка показувала всю велич людського розуму і убожество дикунських казок про створення світу якоюсь надприродною істотою.

В кабінеті було організовано чергування наукових працівників музею, які давали пояснення біля виставок, відповідали на численні запитання відвідувачів. Тут же регулярно читались лекції. З кожним днем відвідувачів в кабінеті ставало все більше. Особливо багато трудящих побувало тут в дні виставки досягнення народного господарства, яка була організована на території парку. За декілька місяців свого існування кабінет атеїзму здобув широку популярність. Виставки кабінету в цілому проглянуло понад 95 тисяч чоловік.

Крім проведення лекцій-екскурсій по експозиції музею та організації виставок, колектив наукових працівників музею проводить широку пропаганду матеріалістичного світогляду шляхом організації та читання лекцій з атеїзму.

Лекція — одна з найпоширеніших форм науково-атеїстичної пропаганди. Лектор має можливість встановити безпосередній, живий контакт з аудиторією, вплинути не лише на свідомість, але й на почуття слухачів.

За останній час тематика лекційної пропаганди музею стала більш різноманітною. Крім лекцій на теми, що мають безпосередній зв'язок з експозицією, було розроблено і ряд інших тем з атеїзму. Тепер поряд з лекціями на теми «Наука про походження людини» та «Походження релігії» лектори музею читають на такі теми, як «Наука і релігія», «Марксизм-ленінізм про релігію та шляхи подолання релігійних пережитків», «Походження християнства», «Правда про іудейську релігію», «Походження релігійних свят та їх шкідливість», «Наука і марновір'я», «Сектантство та його ідеологія» та ін. Всього на науково-атеїстичні теми в місті і на селі за 1959 р. було прочитано понад 380 лекцій. Потрібно відмітити, що якщо лекції читаються на тому чи іншому виробництві, чи в колгоспі не систематично, а час від часу, вони приносять небагато користі. Епізодичні лекції не вирішують успіх справи. Тут, як і влюбій серйозній справі, потрібна глибоко продумана система.

Виходячи з таких міркувань науково-методична рада музею прийняла рішення організувати науково-атеїстичний лекторій. Такий лекторій було створено спільно з районним відділенням товариства по поширенню політичних та наукових знань в клубі ім. Жовтневої революції. Згодом, музеєм самостійно було створено ще два лекторія: на заводі ім. Кірова та в колгоспі ім. К. Лібкнехта.

Задовго до відкриття лекторію було складено план його роботи, складені, надруковані і розповсюджені абонементи, які запрошували трудящих міста прийти послухати правду про релігію.

Слід відмітити, що в справі організації аудиторії немаловажне місце мусить займати власне оформлення афіш, запрошувальних квитків. Навряд чи зверне на себе увагу афіша, що буде благи прохочих прийти

послухати лекцію, скажімо, про «Походження релігії» чи «Про походження християнства». Рекламувати лекції, той чи інший атеїстичний захід потрібно так, щоб і не залякати віруючого і в той же час зацікавити його. Ось як, наприклад, йшла мова про один з наших атеїстичних вечорів, на якому читалась лекція «Сектантство і його ідеологія»; «На цьому вечорі,— сповіщалося в афішах,— Ви дізнаєтесь про те, хто такі «євангельські християни-баптисти» та «п'ятидесятники-трясуни», чому бувають «адвентисти сьомого і першого дня», що за «Армагеддом» проповідують так звані «свідки Іегови». Ця афіша дала хороші результати.

Систематичне читання лекцій, розповсюдження абонементів та запрошувальних квитків привели до того, що в лекторії організувався певний контингент постійних слухачів. Вони прослухали весь цикл лекцій і були присутні майже на всіх вечорах, де проводились інші заходи в боротьбі з релігією. Виключно цікавим був атеїстичний вечір запитань та відповідей, який наукові працівники музею організували спільно з викладачами державного університету ім. І. І. Мечникова. Для забезпечення успіху цього вечора була проведена ретельна підготовка. Задовго до вечора було вироблено план підготовки до такого вечора. В плані були визначені теми, організація аудиторії, збір запитань, оформлення книжкової виставки та монтаж фотовиставок, демонстрація наукових приладь, програма художньої самодіяльності та розповсюдження запрошувальних квитків.

В афішах було вказано не тільки дату вечора, але і основні запитання, навколо яких могла вестись бесіда. Запитання збирались при допомозі профспілкових та первинних комсомольських організацій. В клубі та червоних кутках багатьох підприємств і установ були вивішені спеціальні ящики для збору запитань. Завдяки такій ретельній підготовці вечір був вдалим і щодо організації, і щодо свого змісту.

На вечорі були висвітлені такі питання, як: протилежність поглядів науки і релігії на природу, про будову Всесвіту, про походження людини, про деякі релігійні свята, про комуністичну мораль та релігію. Були і такі питання, як відношення Комуністичної партії і радянської держави до релігії і церкви, чи завжди буде існувати релігія і т. п.

Природно, що в залежності від складу слухачів вечори запитань та відповідей з наукового атеїзму можуть бути різні. Молодь, наприклад, більш захоплює тема «Наука та марновір'я», жінок — «Відношення релігії до жінки», і майже у всіх живий інтерес викликає тема «В чому протилежність поглядів науки і релігії на природу» та «Про суть релігійних свят, обрядів та звичаїв». Зрозуміло, що в виборі теми вечора слід керуватись перш за все інтересами робітників, колгоспників, службовців та членів їх сімей, а також наявністю кваліфікованих лекторів, які є в музеї. Необхідно врахувати і місцеві умови, які релігійні вірування поширені в даному районі, які обряди, звичаї ще збереглися в побуті.

Наукові працівники музею та викладачі університету, що виступали на вечорі, рекомендували додатково прослухати спеціальні лекції, дали список науково-популярної та художньої літератури з своїх тем, назвали кінофільми, які слід проглянути. Для того, щоб вечір був більш доступним, переконливим і надовго запам'ятався, широко були використані наочні приладдя: діафільми, фотовиставки, альбоми, плакати, діаграми.

Вечір запитань і відповідей на науково-атеїстичні теми — одна з найбільш дійових форм агітаційної пропаганди. Цікаві заходи з антирелігійної пропаганди проводяться музеєм і безпосередньо на виробництві, на заводах, фабриках міста та в колгоспах області. В цьому відношенні заслуговує уваги день атеїста, який було організовано і проведено на заводах «Автогенмаш», «Пресів» та ін.

Наукові працівники музею приїжджали з виставками, плакатами, діафільмами, цікавими експонатами безпосередньо на виробництво і там виступали прямо в цехах, а інколи в декількох зразу. Часто разом з музейними працівниками приїжджають на виробництво ті, хто зрікся релігії, хто «пішов, як повідомлялось в афішах, від бога». Це — колишні студенти Одеської духовної семінарії, її випускники, що відмовились прийняти сан священника, люди, які уже були служителями церкви, але порвали з нею і скинули з себе рясу священнослужителя.

На заводі «Автогенмаш» було проведено день атеїста науковими працівниками спільно з колишнім слухачем Одеської духовної семінарії Васильєвим Л. (залишив семінарію на другому курсі) та Трофимчуком М., який залишив семінарію на четвертому курсі, відмовившись прийняти сан священника. В своїх виступах вони розповіли про те, як і чому опинились в стінах семінарії, як поступово переконались в бездоказовості релігійних догматів і залишили стіни семінарії, остаточно і безповоротно порвавши з релігією. Виступаючі показали, в чому полягає протиріччя так званих «священних» книг, привели приклади паразитичного і аморального життя священнослужителів і закликали віруючих відходити від релігії.

Колектив музею з метою допомоги соціалістичному селу в питаннях культурно-освітньої роботи взяв на себе зобов'язання: подати практичну допомогу селу в будівництві сільських музеїв, в читанні лекцій та організації виставок і шкільних кутків. Взяті були певні зобов'язання і відносно посилення науково-атеїстичної пропаганди.

Працівники музею подали значну допомогу колгоспному селу в будівництві атеїстичних кімнат. Такі кімнати були збудовані в колгоспі ім. Татарбунарського повстання, в районних центрах — Рені та Кодимі і в Овідіополі. З метою проведення систематичної науково-атеїстичної пропаганди серед віруючих в Овідіополі було організовано атеїстичний лекторій. Безсумнівно, така форма антирелігійної пропаганди дає значні позитивні результати.

Проте життя впевнено йде вперед, висуваючи законні вимоги нових форм культурно-освітньої роботи, в тому числі науково-атеїстичної пропаганди, здатних задовольнити зростлі культурні запити трудящих.

Згодом при музеї розпочне працювати агітмашина, яка і по змісту і по формі своєї роботи буде пересувним лекторієм. На озброєнні цього лекторія будуть магнітофонний підсилювач, кінопересувка, фотовиставка, експонати. Лекційний зал — прямо під відкритим небом, на любій вулиці, в любому селищі. Це значно розширить аудиторію слухачів, сміливо виведе антирелігійну пропаганду на вулиці, площі міст і сіл. Пересувний лекторій допоможе зробити масово-політичну роботу, особливо на селі, жвавішою і різноманітнішою, сприятиме підвищенню свідомості та виробничої активності трудящих. Життя вимагає вдумливої, систематичної ідеологічної роботи серед мас. Однією з таких важливих форм боротьби з релігійними пережитками мусить стати індивідуальна робота з віруючими. Інколи проста задушевна бесіда з людиною, яка не порвала остаточно з вірою в бога, дає чудові наслідки. Особливо індивідуальна робота важлива і поки що є єдиною формою пропагування наукового атеїзму серед сектантів, які, як відомо, не відвідують кіно, театру, не ходять на лекції тощо. В цьому відношенні колектив музею зробив дещо на фабриці ім. Воровського, де наукові працівники проводять роботу з окремими віруючими. Проте ця форма антирелігійної пропаганди поки що розвинена недостатньо.

Певну роботу по пропагуванню науково-атеїстичної пропаганди проводять музей і серед учнів. Як відомо, завдання радянської школи і всіх,

хто виховує підростаюче покоління на сучасному етапі, полягає в тому, щоб готувати всебічно освічених людей, які добре знають основи наук і в той же час підготовлені до фізичної праці. Школи, вихователі також повинні активно боротися з релігійними пережитками в свідомості дітей.

Музей не має права стояти осторонь від цієї важливої державної справи; конкретно, на пам'ятках матеріальної культури потрібно виховувати серед молодого покоління, серед молоді правильні матеріалістичні погляди на природу та суспільство. При Одеському археологічному музеї працює учнівський гурток, в якому проводяться бесіди, влаштовуються виставки експонатів з фондів музею, визначаються зібрані під час розвідок матеріали, складаються колекції. Крім того, кружковці займаються і окремими питаннями атеїзму. На окремих пам'ятках вони знайомляться з питаннями про походження людини, ранніх форм релігії і т. п. Особливо велика робота в цьому відношенні проводиться в кабінеті пам'яток стародавнього Єгипту, де велика кількість цікавих пам'яток розповідає про зародження релігії, її розвиток, про те, як використовували експлуататори релігію в своїх класових інтересах. Але музей не обмежується цією роботою з учнями. Розуміючи, що музей з його надзвичайно цінними матеріалами мусить знаходитись якомога ближче до школи, наукові працівники музею йдуть в школи і безпосередньо приймають участь в комуністичному вихованні молодого покоління. Особливо значна робота проводиться в школі № 90, де створено шкільний атеїстичний лекторій.

Свою роботу в галузі науково-атеїстичної пропаганди колектив музею проводить в тісному контакті з Обласним будинком атеїста, де наукові працівники консультуються з членами ради Будинку атеїста, обговорюють тематично-експозиційні плани виставок, діляться досвідом проведення науково-атеїстичної пропаганди. Особливо велику допомогу колективу наукових працівників музею надає член ради Будинку атеїста доцент Державного університету ім. І. І. Мечникова П. Й. Каришковський. В свою чергу музейні працівники збудували для Будинку атеїста екземпляр виставки «Наука про походження людини». Крім того, наукові працівники музею часто приймають участь в заходах по науково-атеїстичній пропаганді, які організовує Будинок атеїста. Така взаємодопомога і співробітництво приносять велику користь загальній справі, за яку бореться наша партія — подолання залишків релігійних пережитків в нашому суспільстві, що впевнено буде комунізм.

Звичайно, колективом музею ще не повністю використані всі можливості в галузі антирелігійної пропаганди, ще не повністю використані ті багаті можливості, які має Одеський археологічний музей.

Завдання комуністичного виховання трудящих вимагають дальшого піднесення всієї науково-атеїстичної пропаганди. Але те, що уже зроблено музеєм в цьому відношенні, накопичення відповідного досвіду в організації та проведенні заходів по поширенню ідей наукового атеїзму надалі послужить основою для дальшого розгортання бойової наступальної антирелігійної пропаганди. І чим наполегливіше ми будемо виконувати вказівки Комуністичної партії про поширення серед мас політичних та наукових знань, чим ширше буде провадитись робота, що направлена на звільнення віруючих від релігійних пережитків, тим активніша буде участь всіх радянських людей в будівництві комуністичного суспільства.